

Тимотеј Ђизила живио је друге половине XVI и прве половине XVII вијека, а прецизан датум његова живота и смрти није нам познат. Извод из споменутог његовог дјела, а по препису конта Трипа Сmekије, објавио је проф. С. Вуловић у „Програму“ которске гимназије за шк. год. 1887/1888, Задар 1888. Ту се на страни 14 налази кратак опис палаче Ивана Црнојевића (Zuanne Zagpoevich), који у преводу гласи:

„Не смије се пропустити (да се не спомене) стара палача Ивана Црнојевића, кнеза Црне Горе (principe di Maumont), који је уврштен у број у тогу одјевених (togati) млетачких и дубровачких племића, у којој је боравио, мада је долазио у град (Котор) ради своје забаве и ради осталог, како је обичавао, да се забавља са господом которским племићима. У овој палачи му је била резиденција. Ту се виде тамнице за злочинце; велика дворана или зборница (parlamento),¹⁾ гдје је примао у аудијенцију своје поданике и друге. У овој палачи нећак краља францускога и војвода од Аустрије, када су ишли у Сорију, да посјете гресвети гроб Христа, нашега спаситеља, када су кренули из Дубровника и стигли у Котор, бијаху уконачени на јавни (државни) трошак. Палача је сада прешла у руке свијетлог господина Марина Мекса (Mechsa), племића которскога“.

И ако даље ништа не знамо о овој палачи, вриједи и ово неколико података да се забиљежи.

П. Д. Ш.

ЈЕДАН ДОСАД НЕПОЗНАТИ ДОКУМЕНАТ ИЗ 1747 Г. О ЦРНОГОРској И ТУРСКОЈ БОРБИ НА ЦАРЕВУ ЛАЗУ

О бици на Цареву Лазу која се одиграла између Црногораца и Турака 1712 г. расправљало се код нас доста. Старији историчари Црне Горе сматрају да је то истински догађај и да су тада Црногорци однијели „сјајну“ побједу над Турцима. Архимандрит И. Руварац сумња у истинитост те битке, али не засијеца дубље у то питање. У октобру мјесецу 1913 г. Јован Н. Томић проналази депеше главног далматинског провидура Карла Пизанија из 1712 г. и углавном на основу њих пише своју расправу „Турски по-

¹⁾ Parlamento у латинским документима означаје на неутралном тлу учени састанак или станак између пуномоћника двију општина, или области, на којему се има ријешити какав спор. Станак се најчешће употребљавао за рјешавање спорова између Дубровника с једне и појединих општина Србије, Хумске земље и Зетске области с друге стране. Иначе долази ријеч „станак“ још и у значењу сабора уопште (Види Станојевић, Народна енциклопедија СХС, под ријечју: Станак).

У нашем случају под ријечју „parlamento“ подразумијева се дворана, у којој се одржава станак.

ход на Црну Гору 1712 год.¹⁾ која се појављује у „Гласу“ ХСVI 1920 г. Ослањајући се искључиво на млетачке документе, он сматра да се „први помен о победи налази у саставима митрополита Василија и у његовој Историји Црне Горе“. „И већ зато“, тако наставља Томић, „што о таквом догађају нема помена нигде пре Василијевих састава, у њ треба сумњати и не може му се поклонити вере као ни другима из прве половине XVIII столећа, које је Василије изложио у својој Историји, исто онако као што се не може веровати ни каснијима, о којима је Василије писао у својим меморијалима, извештајима и писмима. Јер где год Василије није потпуно измислио, бар је дотеривао и изопачавао факте“.²⁾

У своме обимном дјелу „Стара Црна Гора“ Јован Ердџановић говори и о бици на Цареву Лазу. Он ту између осталог каже:³⁾ „По свему је врло вероватно, да је било неког великог турског пораза баш на Цареву Лазу. **А које је године** могао бити тај бој и да ли је тада потучена **каква главна турска сила или само неко њен велико одељење**, о томе ће тек историја имати да каже своју реч“.

1928 г. пише и Ристо Ј. Драгићевић о бици на Цареву Лазу.⁴⁾ И он тврди да је заиста морала бити битка на Цареву Лазу. Мишљења је да није важна ствар што владика Василије ни на једном мјесту не каже изрично гдје је био тај бој. Драгићевић претпоставља „да мјесто на коме је вођена борба између Црногораца и Турака није тако брзо названо „Царев Лаз“, већ“ да је „вероватно и много касније иза смрти Василија Петровића, народна традиција... дала ово име мјесту гдје су се војске сукобиле, па је тек касније тај назив ушао у историску литературу, те га митрополит Василије није могао употребити у својој **Историји** и својим писмима“.⁵⁾

1929 г. и Душан Вуксан објављује свој чланак „Битка на Цареву Лазу 1712“.⁶⁾ Он ту у цјелости саопштава забиљешку о Цареву Лазу из цетињског Лџетописа: „Ва љето 1712 посјекоше Црногорци Турке у Ц(а)рев Лаз, но сила турска одоље и дођоше на Цетиње и раскопаше цркву и м(а)н(ас)тир“. У цетињском Лџетопису нема датума за борбу на Цареву Лазу. Датум 29 јули, који се налази у Лџетопису на десној ивици странице на којој је забиљешка о Цареву Лазу, односи се на рушење Цетињског манастира. Вуксан га је, значи, погрешно унио.“) У вези са објављивањем

¹⁾ Глас Српске академије наука, Београд, 1920, ХСVI, стр. 154.

²⁾ Стара Црна Гора (у издању Српске краљевске академије), Београд, 1926, књ. 24, стр. 754.

³⁾ Записи, Цетиње, 1928, књ. III, стр. 135—141.

⁴⁾ Исто, стр. 137.

⁵⁾ Записи, 1929, књ. V, стр. 129—134.

⁶⁾ Чудновато је да Владимир Ђоровић у својој расправи „Одношаји Црне Горе са Дубровником од Карловачког до Пожаревачког мира“ (Глас Српске краљевске академије, Београд 1941, CLXXXVII, стр. 57) изоставља из цетињског Лџетописа годину 1712. Према њему би човек закључно да нема те године у цетињском Лџетопису.

забиљешке о Цареву Лазу Вуксан прави још једну крупну грешку. Он погрешно закључује да је „Љетопис писао митрополит Сава” и да он „тим већ заслужује пуну вјеру“. „Сава је“, тако он даље каже: „био озбиљан човјек и нема трага да је у свом животу ма кад бјежао од истине. . . И поред овога, овој вијести треба дати тим већу вјеру, што је митрополит Сава био савременик битке на Цареву Лазу, па није требао о њој да пише по традицији. Сава је рођен око 1690 године, дакле, у доба битке на Цареву Лазу било му је преко 20 година, а није чак ни невјероватно да је и лично у бици учествовао“).

Јован Томић пише пред смрт поново расправу „Питање Царева Лаза“ од преко 200 страница која се појављује у издању Српске краљевске академије 1933 г. Један дио главних Томићевих закључака је ово: „Из свестрано проученог питања о Цареву Лазу у 1712 год., а насупрот досадашњем веровању и питању, излази:

„Да према писаним и засад јединим поузданим изврсима о турско-црногорским односима у 1712 год., те године није било на Цареву Лазу ни велике битке, нити каквог било окршаја између Турака и Црногораца, да према тим, као и према другим писаним изворима по времену њима најближима, те године није било на Цареву Лазу ни велике и потпуне, ни мање делимичне погибије турске и победе црногорске; и да је због тога јасно зашто нема народног предања о таквом догађају; него да је владика Василије Петровић измислио и прво својом руком унео у свој Цетињски летопис да су Црногорци 1712 год. на Цареву Лазу однели делимичну победу над Турцима. . .“)

1933 г. објављује Јован Ердељановић омању расправу „О боју на Цареву Лазу“).

Ердељановић с потпуним правом вјерује „да народно предање о некој црногорској победи над Турцима на Цареву Лазу не може бити измишљено, него да мора имати неку истиниту подлогу.“) Да би поткријепио народно предање, Ердељановић истиче „небројено „мраморје“ (киљани‘), које је на бојишту Царева Лаза задуго стојало, а и данас га још има у великом броју“. „То је“, тако он даље наставља, „најпоузданији материјални доказ, да је ту било велико разбојиште на коме је пао знатан број ратника, јер је од вајкада општи обичај код Црногораца и код Брђана (а и код суседних делова нашег народа), да се на таким бојиштима где је непријатељ побеђен и у великом броју изгинуо за вечну успомену победе онолико „мраморова“ колико је ратника на бојишту изгинуло. Свуда се још по Црној Гори и у Брдима мо-

) Записи, 1929, књ. V, стр. 131.

) Јован Томић, Питање Царева Лаза, Београд, 1933, стр. 220—223.

) Јован Ердељановић, Прилози питању, О боју на Цареву Лазу, предања и документи, Београд, 1933.

10) Исто, стр. 3—12.

гу наћи на бојиштима из разних времена такви „киљани“ и чути народно причање о догађајима који су у вези са њима. Не може се пак ни помислити, да би Црногорци или ма који део тамошњег нашег народа побадао такво камење, а да оно није заиста успомена на неку знатнију победу“.¹¹⁾

Ердељановић констатује још „да су све личности које народно предање и народна песма истичу као знатне учеснике и вође у боју на Цареву Лазу заиста биле савременици владике Данила“. Он нам саопштава на дуго и широко народно предање о Драшку Поповићу, Вукоти Мрваљевићу, Вуку Мићуновићу, Вуку Мандушићу, Вуку Раслапчевићу, Николи „Жутку“ Радоњићу, Јанку Ђурашковићу и Богдану Ђурашковићу; усто, он износи из већ познатих студија и понеке архивске податке о тим личностима.

У својој расправи „Одношаји Црне Горе са Дубровником од Карловачког до Пожаревачког мира“ Владимир Ђоровић, 1941, опширно расправља и о бици на Цареву Лазу. Он прави новом Томићевом разлагању двије-три крупније замјерке. „Запис у Цетињском Летопису“, тако Ђоровић каже, „садржи један датум — онај о спаљивању манастира — за који сам Томић на 84 стр. своје књиге долази до закључка да би могао бити тачан. То је важан моменат, јер казује да не мора бити увек све измишљено и изврнуто што казује владика Василије, како Томић узима. Тај један поузданији податак чак говори за то, да се тој белешци треба обратити ипак мало више пажње. На Цетињу се могло 1748/9 год., кад је писана та белешка, знати шта је било 1712 год. Василијева белешка не крије турски успех и страдање Цетиња, а то је од значаја при оцени његова рада у овом случају. Претпостављање Томићево да је Василије већ тада удешавао свесно тај запис за превару коју ће вршити неколико година доцније с црногорском победом, иде нама се чини, сувише далеко. Ако је Василије хтео тим записом да вара хришћанске властодршце у Русији он је могао одмах удесити запис тако, да се њим може послужити“.¹²⁾ Даље, Ђоровић, на основу дубровачке архивске грађе, уноси у питање битке на Цареву Лазу много нове свјетлости и доказује да бој на Цареву Лазу није измишљен.

1949 г. додирује П. Д. Шеровић у свом чланку „О запису о бици на Цареву Лазу из манастира Савине“ црногорски и турски

¹¹⁾ Његош каже на једном мјесту у „Горском вијенцу“:

„Од петнаест хиљада Турака
не пуштише жива ниједнога.
И данас је побјено мраморје
дивне славе Црнојевић-кнеза“.

(Стихови 597—600).

¹²⁾ Владимир Ђоровић, Одношаји Црне Горе са Дубровником од Карловачког до Пожаревачког мира, Глас Српске краљевске академије, Београд, 1941, CLXXXVII, стр. 61.

бој на Цареву Лазу.¹³⁾ Ту Шеровић исправља неке погрешке које је 1927 г. направио Љубомир Стојановић приликом објављивања „Савинског летописа“. Ни Стојановићу, ни Ђоровићу, ни Шеровићу није пошло за руком да прочитају најважнију ријеч у том савинском запису. То је назив брда Пржника који је, захваљујући фотографском снимку савинске биљешке о боју на Цареву Лазу, правилно прочитао Ристо Ј. Драгићевић¹⁴⁾. „Између Пржника и Враћа налази се Царев Лаз, на коме је главни одред црногорске војске, са владиком Данилом на челу, потукао турску војску“.

Радећи годинама у Државном архиву у Задру пронашли смо један врло важан докуменат у коме се спомиње црногорска и турска битка на Цареву Лазу. Ми тај докуменат саопштавамо овдје новом транскрипцијом. У исто вријеме доносимо овдје, с дозволом д-ра Стјепана Антољака, директора Државног архива у Задру, и фотографски снимак тога документа:

„Пресвијетлому и преузвишеному Г-ну, Г-ну Виценцу Грити, сопрапровидуру од Арбаније и Котора и Новога

Ми гувернадур Вукадин и сердар Савић и сви кнезови и главари и сви јунаци от све провинције Чрне Горе. Дато је на знање доброј вашој милости за нашу праву и превјерну службу која је била од ове наше краине прев(е)дрому принципу ће нијесмо штећели прслити наше крви како ни сједоче атестати наши от пупликијех распрезентантех, ако под Нови ће разбисмо Топалпашу, на Вртијелку ће разбисмо Сулејман-пашу, ако на Подгорицу кад би пред нама Зано Грбичић, сувише на Водник, и на Требиње, и на Суторман и у Царев Лаз и не можемо потанко сад изказат оне наше пролитије крви коју смо пролили за нашега принципа супроћ онијех великијех војсках турскијех које су ходиле супроћ преведре Републике, ма сигуру сједочбу имамо п. Ерицу кои би страорденарио у бријеме от Цетиња. Ту му бјеше сигуранца ће на њега доће шесдесет тисућ турске војске, и ми га сачуvasмо и сигуро у Котор испратисмо, ако и с великом штетом наше крви, наше фамилије, нашега имућа, а све за све цвијет наш кои би саграђен от Иван-бега Чрнојевића, говоримо цркву и манастир на Цетиње коју дасмо за обрану нашега принципа. Ће су саде неприличне бесједе од онезијех коизи говоре да смо прин-

¹³⁾ Историски записи, 1949, Цетинье, књ. III, стр. 286—288.

¹⁴⁾ Исто, стр. 289—291. — Није нимало сигурно да у савинском запису о борби на Цареву Лазу пише црквенословенским бројем „7 хиад“. Прије би човјек рекао „60 хиад“. То смо видјели из снимка „Савинског летописа“, који нам је љубазно ставио на располагање Ристо Ј. Драгићевић. И у запису са Сџбуље XVII вијека стоји „... 60 хиљад“ (Владимир Ђоровић, „Одношаји Црне Горе са Љубровником од Карловачког до Пожаревачког мира“, Глас CLXXXVII, стр. 59).

ципу невјеру учинили и у Котор уз бедем и мурају пењали се. О изредна њих лажо! Очима су сами виђели кад пођосмо у помоћ честитому принципу с нашијем господаром митрополитом от Цетиња Данилом којег (је) оставио Иван-бег на своју столицу. Презвишени ђенера Муциниго у наш атестат говори и сам сједочи и много се чуди нашој превјерној вјери и јунаштву ђе у једну уру Турке у Бар затворисмо, пак пашу од Арбаније разбисмо и сувише лубарде и све оружје принципово сачуvasмо докле га сахранише. Сједочи ни преведри Гр(и)мани нашу службу под Улцињ. Ово се говори од више жалости ђе видимо да се наша служба заборавила и правда под ноге ставила от четири Арбанаса у Котор кои су ваздашњи ребели принципови. Сједочи им Скадар којег су Турцима издали, а сад видимо да им је допуштано у Котор с врху нас сваку нестиму не само људима и женама но и нашијема главарима. Почетак је њихов био прољетос на сердара Стана и његова брата Пера Попова кад су Арбанаси убили онога Његуша. а то је от њих скурило пред исто ско твоје п. Зато никакве казнизије нијесу имали. Сувише сад на пјацу от Котора пред око твоје и властелах от Котора зађедоше Арбанаси скандалу за убит истога слугу нашега г. митрополита Саве којег слугу ранише не гледајући респект чи је слуга но сувише добра и поштена главара од наше краине а принципова официјала убише кои служимо без плате принципа. Сад се чудимо поради којег узрока устависо си у Котор нашега сердара Стана (у Котор) кои се крије да никуђ не изиде да га Арбанаси не убију кои слободу имају у Котор с оружјем одит и наше главаре бит. Зато те молимо, е беж њега не можемо, да ни га пошљеш с навећем¹⁵⁾ прешом ако љубиш нашу службу и нашу вјеру и мир од ове краине, а за приказање Залаза човика г. влад(и)ке темелито можеш вјероват да је он чист от крви пасаного Арбанаса и како може рукоставник бит, а ту био није кад је пасати Арбанас погинуво.¹⁶⁾ Ми се чудимо с врху ране на њега каине. Ми се надамо о(т) добротe твоје да нама пошљеш сердара Стана, а господину владици његова слугу Лаза и да буде краина у добар начин. Јошт молимо п. г. твоје да разбеш¹⁷⁾ у вашу мудрост ваздашњу нашу слушбу вјерну зашто смо ми веома јазбљени за честу нестиму која не находи от Арбанасех и судитах Приморацах. Него смо ми веома сфорцани от г. владике за стојат у миру с врху сваке наше нестиме, е ма не подижу изнова јазбе да узмемо и ми наше оружје с врху онијех коизи раде свећер за нашу нестиму, е ма доброта твојега п. г. може извадит сву нашу јазбу от нашега срдца и послат нашега сердара и слугу владичина Лаза к нама. и ви да кастигате злочинце Арбанасе, а ми ћемо потанку изискат људи от наше банде и ако се нађе тко у наше људи да је злу почињец, ми ћемо га кастигат судом нашијем, ан-

¹⁵⁾ Мјесто "највећом".

¹⁶⁾ Мјесто "погинуво".

¹⁷⁾ Сигурно се мисли на "разабереш".

ци и главара, ако буде скандали виновен, поштеђет га от суда не-
ћемо и м(и)¹⁸⁾ смо слуге ваше.

Писата пред Ђеклом 1747. нојebra 27.
(мјесто шест печата)¹⁹⁾

И од вас саме г-де видимо велику нашу нестиму у књигах
које нама пишете да прилични титул од наше стиме ка и други
краљи ви нама не пишете но боље стимате којегу гувернадурa о(т)
сто људих но наше главаре кси воде собом у свако вријеме у по-
требу принципову дванаест тисушт јунаках. Но те, г. п., претврдо
молимо пошљи ни нашега сердара е ће он радит о миру како је
и досад вазда и нама се мразило а принципу погађао и Бог в. п. г.
подржас.“²⁰⁾)

Овај докуменат не пише једна оссба него „гувернадур Вука-
дин и сердар Савић и сви кнезови и главари и сви јунаци от све
провинције Чрне Горе“. На њему се налази шест печата цр-
ногорских поглавица. Докуменат је, сем тога, упућен Винченцу
Грити-у, сопрапровидуру од Албаније, Котора и Новога, који је
тада био на овим странама главни претставник власти Млетачке
Републике. Црна Гора је у доба владике Висариона Бајице и вла-
дике Данила често водила крваве ратове у друштву Млетачке
Републике против Турака. Црногорски главари ређају у своме
писму Грити-у своје јуначке и крваве сукобе с Турском код Жер-
цег Новога, на Вртијељци, код Подгорице, на Воднику, код Тре-
биња, на Суторману, на Цареву Лазу, код Бара и код Улциња.
Они наводе Грити-у и „атестате... от пупликијех распрезентан-
тех“, позивају се и на Ерицу, Моченига и Гриманиа, наводе и
„шесдесет тисућ турске војске“, која је ударала на Црну Гору, и
напомињу да су у „свако вријеме“ спремни да подигну против
Турске „дванаест тисушт јунаках“.

Тиме цијена овоме документу још више скаче.

Ј. Миловић

¹⁸⁾ Све што се налази у малој загради ми смо убацили.

¹⁹⁾ На првоме се печату не види ништа, јер је замрљан. На другом печату стоји „кнез Ђетко Шепчев од Брчели“, на трећем „кнез Вукосав Ђелица“. са четвртога се може само прочитати „поп... Пламенац Болојевић“. Петти печат је сасвим замрљан. А са шестого печата се може прочитати „поп Андрија Ђурашковић од Нахије Цеклин 1742“.

²⁰⁾ Задар, Државни архив, *Atti del provveditore straordinario Vincenzo Gritti, anni 1746 e 1747, LXVIII.*

и вѣдѣи ели тѣи...
и стѣлѣ: ъ инѣи пое нѣмѣ пишѣтѣ
ѡ прии ми тѣмѣлѣ ѡ нѣшѣ стѣмѣ
нѣи ѡдѣи: прѣмѣи нѣмѣ нѣтѣ шѣлѣ
нѣ шѣлѣ стѣмѣлѣ пое тѣ ѡ нѣшѣ ѡдѣрѣ ѡ
стѣмѣ лѣ шѣлѣ: нѣмѣи стѣмѣлѣ пое шѣлѣ
сѣмѣмѣ ѡ стѣмѣи шѣлѣ ѡ пошѣ: ѡдѣ при
нѣи шѣлѣ ѡ нѣшѣлѣ тѣмѣлѣ ѡ нѣшѣлѣ
нѣ шѣлѣ ѡ стѣмѣлѣ нѣмѣи шѣлѣ пошѣлѣ ѡ
шѣлѣ сѣрѣлѣ елѣ ѡ нѣшѣлѣ ѡ шѣлѣ нѣмѣи ѡ шѣлѣ
нѣ шѣлѣ нѣмѣи шѣлѣ ѡ шѣлѣлѣ пошѣлѣлѣ: —
нѣ шѣлѣ ѡ шѣлѣлѣ

Фотографски снимак документа од 27 новембра 1747.